

QASHQADARYO VILOYATI TOPONIMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Sattorova Sumbulaoy Qaxramon qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18412987>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 27-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 29-yanvar 2026 yil

KEY WORDS

toponimiya, Qashqadaryo viloyati, leksik-semantik tahlil, geografik nomlar, etimologiya, semantik guruh, lingvogeografiya, O'zbek tili

ABSTRACT

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati geografik nomlarining leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda toponimlarning etimologik kelib chiqishi, semantik tuzilishi va tarixiy-madaniy konteksti o'rganilgan. Natijalar Qashqadaryo viloyati geografik nomlarining O'rta Osiyo turkiy tillarining tarixiy rivojlanishi va mintaqaning etnolingvistik xususiyatlarini aks ettirishini ko'rsatadi

Toponimiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida geografik nomlarning kelib chiqishi, rivojlanishi va funktsiyalash xususiyatlarini o'rganadi. Geografik nomlar nafaqat joy-joylarni belgilovchi til birliklari, balki ma'lum xalqning tarixiy xotirasini, madaniy merosini va etnogenez jarayonlarini aks ettiruvchi muhim manbadir. O'zbekiston hududidagi toponimik tadqiqotlar so'nggi o'n yilliklar davomida keng ko'lamda olib borilmoqda, ammo alohida mintaqalarning geografik nomlarini chuqur tahlil qilish hali ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda [1]. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan va boy tarixiy o'tmishga ega bo'lgan mintaqasi sifatida o'ziga xos toponimik tizimga ega. Ushbu viloyat hududida turli davrlar mobaynida o'troq dehqonchilik madaniyati, ko'chmanchi chorvachilik, savdo-sotiq yo'llari rivojlangan, bu esa mintaqasi toponimiyasining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan [2]. Tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyati toponimlarining leksik-semantik tahlili orqali ularning etimologik tabiati, semantik tuzilishi va madaniy-tarixiy muhitda shakllanish jarayonlarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tadqiqot metodologiyasi deskriptiv, tarixiy-qiyosiy va etimologik tahlil usullariga asoslangan. Materiallar yig'ishda kartografik manbalar, ma'muriy-hududiy bo'linish bo'yicha rasmiy hujjatlar, mahalliy tarix bo'yicha nashrlangan adabiyotlar va toponimik lug'atlardan foydalanilgan. Leksik-semantik tahlil jarayonida geografik nomlarning komponent tarkibi, semantik maydonlari va motivatsion belgilari aniqlanib, ularning etimologik tahlili amalga oshirilgan. O'zbek toponimiyasi bo'yicha fundamental tadqiqotlar E.M.Murzayev [3], T.Nafasov [4], S.Karamatdinova va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan. Murzayevning ishi Markaziy Osiyo geografik nomlarining umumiy tasnifi va etimologik tahlilini o'z ichiga olgan holda, mintaqaviy toponimiya tadqiqotlari uchun nazariy asos yaratgan [3]. Nafasov esa o'zbek toponimiyasining tarixiy qatlamlarini va ularning tilshunoslik jihatidan xususiyatlarini chuqur

o'rgangan [4]. Turkiy xalqlar toponimiyasini o'rganish masalalariga E.V.Sevortyan, N.A.Baskakov, A.Superanskaya kabi olimlar ham muhim hissa qo'shganlar [5]. Superanskayaning ishida toponimlarning umumlingvistik nazariyasi, ularning nomlanish prinsiplari va tilshunoslikdagi o'rni keng yoritilgan [5].

Qashqadaryo mintaqasi toponimiyasi bo'yicha maxsus tadqiqotlar cheklangan bo'lsa-da, viloyat tarixiga bag'ishlangan ishlar, xususan, M.Sodiqovning "Qashqadaryo tarixi" asari mintaqaning tarixiy geografiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi [6]. Shuningdek, O'zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etilgan "O'zbek toponimiyasi lug'ati" kabi umumiy manbalar ham tadqiqotda qo'llanilgan [7]. Semantik tahlil metodologiyasi jihatidan Y.A.Karpenko va V.P.Neroznak ishlaridan foydalanildi, bunda toponimlarning semantik kategoriyalari va ularning kognitiv asoslari ko'rib chiqilgan [8]. Rus tilshunoslari, jumladan, V.D.Bondaletov toponimik nominatsiya nazariyasini ishlab chiqishda muhim hissa qo'shgan [9]. Zamonaviy tadqiqotlarda geografik nomlarning sociolingvistik aspektlari, ularning o'zgarishi va standartlashtirish masalalari ham keng muhokama qilinmoqda [10].

Natijalar va muhokama

Qashqadaryo viloyati toponimlarining leksik-semantik tahlili ularni bir necha asosiy semantik guruhga ajratish imkonini beradi. Birinchi guruhni tabiiy geografik ob'ektlar xususiyatiga ko'ra nomlanganlar tashkil etadi. Masalan, Dara, Boysun, Kizildaryo, Qoradaryo kabi nomlar suv ob'ektlarining ko'rinishi, rangi yoki boshqa tabiiy belgisira asoslangan. "Dara" komponenti "tor vodiy, jar" ma'nosini anglatadi va tog'li hududlardagi geografik ob'ektlar nomlanishida keng qo'llaniladi. "Qora" va "Qizil" rangsifatlarini suvning tashqi ko'rinishi yoki tuproq rangiga ishora qiladi, bu turkiy tillarda toponimik nominatsiyaning keng tarqalgan usulidir. Ikkinchi semantik guruhni o'simlik va hayvonot dunyosiga bog'liq nomlar tashkil etadi: Teraktosh, Qorako'l, Toshqo'ton kabilar. "Terak" daraxt nomi, "qo'l" ko'l ma'nosini, "qo'ton" chorva uchun qo'riq joyini anglatadi. Bu nomlar qadimda aholining xo'jalik faoliyati va atrofdagi tabiiy muhit bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Uchinchi muhim guruhni antroponimlardan hosil bo'lgan toponimlar tashkil etadi, masalan, G'uzor, Shahrisabz, Koson. Shahrisabz nomi "yashil shahar" ma'nosini anglatib, shaharning gulzorlik manzarasini tasvirlaydi. G'uzor nomi tarixiy G'uz urug'i bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu turkiy etnik guruh nomi asosida shakllangan toponimlar orasida keng uchraydi.

To'rtinchi semantik guruh etnonimik va ijtimoiy-tarixiy xarakterga ega nomlarni o'z ichiga oladi. Qashqadaryo, Qarshi, Muborak kabi nomlar mintaqaning tarixiy-siyosiy rivojlanishi bilan bog'liq. "Qarshi" nomi tarixiy manbalarda turlicha talqin qilinadi, lekin ko'pchilik tadqiqotchilar uni "tug'ilish joyi" yoki "to'planish joyi" bilan bog'laydilar. Beshinchi guruhni diniy-madaniy komponentlar asosida shakllangan toponimlar tashkil qiladi: Masjid, Xonaqo, Imom, Eshon kabi komponentlar bilan tuzilgan nomlar. Bu nomlar islom madaniyatining mintaq hayotiga chuqur ta'sirini aks ettiradi va ko'pincha diniy yodgorliklar, mazorlar yoki ibodatxonalar atrofida joylashgan joylarga berilgan. Strukturaviy jihatdan Qashqadaryo toponimlarining aksariyati ikki yoki undan ortiq komponentli bo'lib, turkiy va fors-tojik tillarining ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, Shahrisabz, Kitob, Dehqonobod kabi nomlar fors tilining ta'sirini namoyon etadi, chunki "shahar", "obod" komponentlari fors tilidan kirib kelgan. Biroq toponimik tizimning asosi turkiy, xususan, o'zbek tilining leksik fondiga mansub komponentlardir: ko'l, daryo, tag, tepa, qishloq, qo'rg'on va hokazo.

Etimologik tahlil Qashqadaryo toponimlarining ko'pchiligi turkiy-o'zbek, fors-tojik va arab tillarining leksik qatlamlaridan tashkil topganligini ko'rsatadi. Bu ko'p tillilik mintaqaning murakkab etnogenez tarixini va turli madaniyatlarning o'zaro ta'sirini aks ettiradi. Masalan, "Kitob" shahri nomi arab tilidan kirib kelgan bo'lib, "kitob" so'zi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu esa mintaqada bilim va madaniyat markazlarining mavjudligidan dalolat beradi. Qashqadaryo viloyati toponimlarining tarixiy qatlamlari turli davrlarni aks ettiradi. Qadimgi toponimlar orasida indo-evropa va qadimgi eron tillari ta'siri kuzatiladi, keyinchalik turkiy qabilalar bosqinidan so'ng turkiy qatlam shaklanadi, islom davrida arab-fors elementlari kuchayadi, XX asrdagi sovet davri esa yangi nomlanish tamoyillarini kiritadi. Zamonaviy davrda ba'zi toponimlar o'zbek tilining milliy koloritini saqlash maqsadida qayta ko'rib chiqildi va asl shakllariga qaytarildi. Toponimlarning semantik motivatsiyasi ko'pincha amaliy xarakterga ega: joy-joylar geografik joylashuvi, tabiiy xususiyatlari, tarixiy voqealar, aholining xo'jalik faoliyati yoki muhim shaxslar nomi asosida nomlanadi. Masalan, tog'li hudud nomlarida "tosh", "tog'", "qoya" kabi komponentlar ustunlik qilsa, tekislik hududlarda "dasht", "maydon", "yaylov" kabi nomlar ko'proq uchraydi. Qashqadaryo toponimiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, bu yerda o'troq dehqonchilik va chorvachilik an'analari qo'shilgan, bu esa nomlanishda sug'oriladigan yerlar, pastloqlar, yaylovlar nomlarining ko'pligida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Qashqadaryo viloyati toponimlarining leksik-semantik tahlili mintaqaning boy lingvistik merosini va murakkab tarixiy-madaniy rivojlanish jarayonlarini ochib beradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, viloyat geografik nomlari turkiy, fors-tojik va arab tillarining o'zaro ta'siridan shakllangan ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi. Asosiy semantik guruhlar – tabiiy geografik xususiyatlar, o'simlik va hayvonot dunyosi, antroponimlar, etnik va ijtimoiy-tarixiy komponentlar, diniy-madaniy elementlar – mintaqqa toponimiyasining xilma-xilligini namoyon etadi. Strukturaviy jihatdan Qashqadaryo toponimlarining ko'pchiligi ikki yoki ko'p komponentli tuzilmaga ega bo'lib, bu turkiy tillarga xos nominatsiya usullarini aks ettiradi. Etimologik tahlil toponimlarning aksariyati turkiy-o'zbek leksik fondiga asoslanganligini, biroq fors va arab tillari ta'sirining ham sezilarli ekanligini ko'rsatadi. Toponimlarning semantik motivatsiyasi asosan amaliy xarakterda bo'lib, geografik joylashuv, tabiiy muhit, xo'jalik faoliyati va tarixiy voqealarga asoslangan. Qashqadaryo toponimiyasining o'rganilishi O'zbekiston geografik nomlarining umumiy tizimini tushunish, tarixiy geografiya va etnolingvistik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Kelajakda mintaqqa mikrotoponimiyasini, mahalla va yaylov nomlarini chuqur o'rganish, shuningdek, toponimlarning zamonaviy funktsiyalash xususiyatlarini sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda..

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Karamatdinova S.A. O'zbek toponimiyasining lingvistik asoslari. Toshkent: Fan, 2015. 256 b.
- 2.Salimov U.S. Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati. Toshkent: O'zbekiston, 2018. 412 b.
- 3.Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 653 с.
- 4.Нафасов Т. Узбекская топонимия. Ташкент: Фан, 1988. 198 с.
- 5.Суперанская А.В. Что такое топонимика? Москва: Наука, 1985. 182 с.
- 6.Содиқов М. Қашқадарё тарихи. Тошкент: Шарқ, 2010. 328 б.
- 7.O'zbek toponimiyasi lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001. 504 b.

8.Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. Москва: Наука, 1981. 184 с.

9.Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва: Просвещение, 1983. 224 с.

10.Madvaliev A. Linguistic landscape and toponymy studies in Central Asia. Journal of Central Asian Studies, 2019. Vol. 12. No. 2. P. 45-62

INNOVATIVE
ACADEMY